

NUTQIDA NUQSONI BOR BOLALAR PSIXOLOGIYASI

Ahmadjanova Nargiza Adiljanovna

Alfraganus Universiteti

Pedagogika va psixologiya kafedrası dotsenti

Yulchiyeva Shohsanam Dilshod qizi

Alfraganus universiteti

“Pedagogika va psixologiya” yo’nalishi

3-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada nutqida nuqsoni bor bolalar psixologiyasi, nutq rivojlanishi, nutq nuqsonlarining psixologik aspektlari haqida so’z yuritilgan.

Kalit so’zlar: Psixologiya, nutq, muloqot, bolalar, nuqson, kamchilik, tug’ruq.

Bolalarda nutq buzilishini yuzaga keltiruvchi sabablarga tashqi (ekzogen) va ichki (endogen) omillar, shuningdek, atrof-muhitning tashqi sharoitlari kiradi.

Bolardagi nutqiy nuqsonlarning asosiy sabablarini uch guruhga ajratish mumkin.

1. Ekologik sabablar: ichki va tashqi radiatsiya; qishloq xo’jaligida qo’llanadigan pestitsidlar va gerbitsidlar; avtotransportdan chiqadigan gazlar; harbiy poligonning zararli ta’sirlari; oziq-ovqat va suv ta’minotining sifatsizligi.

2. Tibbiy-ijtimoiy sabablar: er-xotin qarindoshchiligi; ota-onaning rivojlanishidagi orqada qolishlar; jarohatlar (jismoniy va ruhiy); ota-onalarning surunkali kasalliklari; zararli odatlar (ichkilikbozlik, nashavandlik, toksomoniya, kashandalik); onaning surunkali og’ir anamnezi; oilani noto’g’ri rejalashtirish, abortlar, onaning ginekologik kasalliklari, erta va kech tug’ruqlar (birinchi homilaning 16 yoshdan oldin va 40 yoshdan keyin bo’lishi); tug’ruqdan oldingi jarohatlar; bolalarda somatik kasalliklar; bakterial-virusli infeksiyalar; ona va

bolaning to'liq oziqlanmasligi; oilaga tibbiy tashxis va korreksion yordamning o'z vaqtida berilmasligi.

3. Psixik-ijtimoiy sabablar: ommaviy va majmualiy deprivatsiya; ota-onalar tomonidan diqqat-e'tiborning sustligi; bolalarga nisbatan qattiqqo'llik; oila va aholi intellektual saviyasining pastligi; oilaning to'liqsizligi; fojiali vaziyat (ekologik, ijtimoiy, iqtisodiy); ruhiy-pedagogik tashxis va korreksiyaning sifati, hajmi va hozirgi zamon talablariga javob bermasligi.

Nutqda orqada qolish ularda go'daklikdan boshlanadi. Maktabgacha bo'lgan davrda ular nutqni o'zlashtirishga tayyor bo'lmaydi. Predmetli faoliyat, atrofga qiziqish, emotsional, irodaviy rivojlanish, xususan, kattalar bilan bo'lgan muloqat kabi nutqiy rivojlanishning asoslari shakllangan, shuningdek, fonematik eshitish qobiliyati shakllangan, artikulyatsion apparat rivojlangan bo'ladi. Ko'pgina aqli zaif bolalar nafaqat ilk bolalik davrida, balki, 4-5 yoshlarda ham gapira olmaydi.

Ko'pgina aqli zaif bolalarda nutqning rivojlanishi maktabgacha bo'lgan yoshda yuzaga kela boshlaydi. Birinchi so'zlar 3yoshda iboralar esa maktabgacha bo'lgan yoshning oxirida namoyon bo'ladi.

Embrion rivojlanish davridagi turli xil patologiyalar:

— homiladorlik vaqtidagi toksikozlar, virusli va endokrin kasalliklar, jarohatlar, onaning rezus-faktorga mos kelmasligi;

— tug'ruq vaqtidagi shikastlanish va asfiksiya;

— bola rivojlanishining birinchi yilidagi bosh miya kasalliklari (meningit, ensofalit);

— miyaning chayqalishi bilan birga sodir bo'ladigan bosh miya jarohatlari;

— nasliy omillar. Bunday hollarda nutq buzilishlari umumiy nerv tizim buzilishlarining bir qismini tashkil etib, intellektual va harakat kamchiliklari bilan birga kuzatiladi;

— ijtimoiy sharoitning yomonligi. Bu holat pedagogik qarovsizlikka,

vegetativ disfunksiyaga, emotsional-irodaviy muhitning buzilishlariga va nutqning rivojlanmay qolishiga sabab bo'ladi.

Nutqning klinik-pedagogik tasnifida klinik sindromlar logopedik korreksiyalash yo'li bilan tuzatilishi lozim bo'lgan buzilishlar bilan o'zaro aloqada ko'rib chiqiladi. Bu tasnifda nutq buzilishlarining quyidagi turlari farqlanadi: dislaliya, rinolaliya, rinofoniya, disfoniya, dizartriya, alaliya, afaziya, disgrafiya va disleksiya, duduqlanish.

Dislaliya deb tovushlarning buzilgan talaffuziga aytiladi. Dislaliyaning ikki xil turi mavjud: mexanik dislaliya va funksional dislaliya. Periferik nutq apparatida yuz beradigan anatomik o'zgarishlar natijasida yuzaga keladigan talaffuz kamchiliklari mexanik dislaliya deyiladi.

Rinolaliya yoki manqalik — periferik xarakterdagi organik nutq kamchiligi; mexanik dislaliyaning bir turi. Burun bo'shlig'i normal ishtirokining buzilishi natijasida tovushni noto'g'ri talaffuz qilish.

Rinofoniya - nutq tovushlarining me'yoriy artikulyatsiyasida ovoz tembrining buzilishi, fonatsiya jarayonida og'iz va burun bo'shlig'i ishtirokining muvofiqlashmasligining hisobga olinishi.

Disfoniya — ovoz apparatining patologik o'zgarishlari oqibatida fonatsiyaning ishdan chiqishi, yoki fonatsiyaning yo'qligi (afoniya), yo bo'lmasa ovoz kuchining (disfoniyaning) yo'qligi, ovoz tembrining buzilishida namoyon bo'ladi. Ovoz paychalaridagi tugunchalar, hiqildoq va ovoz paychalarida papillamatoz, hiqildoq stenozi (hiqildoqning torayishi) periferik xarakterdagi organik disfoniya olib keladi.

Dizartriya — markaziy nerv sistemasining organik shikastlanishi oqibatida til tovush tizimining buzilishi (tovush chiqarish, prosodiya, ovozlari). Nutq organlarining (yumshoq tanglay, til, lablarning) kam harakatlanishi natijasida nutq tovushlari artikulyatsiyasi qiyinlashadi.

Alaliya bola rivojlanishining homila yoki ilk davrida bosh miya po'stlog'ining nutq zonasida organik shikastlanish oqibatida nutqning yo'qligi

(nutq shakllanishiga qadar) yoki rivojlanmaganligini anglatadi.

Afaziya - bosh miyaning lokal jarohatlanishi natijasida ro'y beradigan nutqning to'la yoki qisman yo'qolishi.

Duduqlanish — periferik nutq apparatining pay tortishi natijasida nutq sur'ati va ravonligining buzilishi. Bunda ayrim tovush va bo'g'inlar, so'zlar qayta-qayta takrorlanadi yoki to'xtalib talaffuz etiladi.

Disgrafiya yoki agrafiya. Yozuvning buzilishi yoki butunlay bo'lmasligi, og'zaki nutqning rivojlanmaganligi disgrafiyaning asosiy belgilaridir. Yozuv jarayonida ishtirok etuvchi analizatorlardan birining jarohatlanishiga qarab, disgrafiyaning akustik, motor, optik, ideomotor turlari farqlanadi.

Disleksiya (aleksiya) — bosh miya yarim sharlari qobig'idagi ba'zi nerv markazlarining zararlanishi yoki yetarli rivojlanmaganligi natijasida o'qish jarayonining buzilishi.

Psixologik-pedagogik tasnif logoped ishining amaliy ehtiyojlari hisobga olingan holda tuziladi. Bu tasnif avvalambor psixologiklingvistik mezonlar asosida nutq simptomatikasini aniqlashga qaratilgan bo'ladi. Bu tasnifda nutqning qaysi komponentlari va qay darajada buzilganligi hisobga olinadi, bu esa nutq buzilishlarining quyidagi guruhlarini farqlashga imkon beradi:

1) nutqning fonetik buzilishlari — bitta tovush yoki bir nechta tovushlarning talaffuzda buzilishi;

2) nutqning fonetik-fonematik buzilishlari — bu yerda nutqning fonetik jihatlari bilan birga fonematik jarayonlarning ham rivojlanmay qolganligi kuzatiladi;

3) nutqning to'liq rivojlanmaganligi (I, II, III, IV darajalari) — bunda til tizimining barcha komponentlari (leksika, grammatika, fonetika va fonematika) buzilgan bo'ladi;

4) duduqlanish. Bunda nutqning kommunikativ (aloqa o'rnatish) funksiyasi buziladi.

Psixologik-pedagogik diagnostika o'tkazilganidan keyin, nutq

kamchiliklarining xulosalari ikkala tasnif asosida quyidagi tartibda keltiriladi.

1. Nutqning toliq rivojlanmaganligi (I daraja). Motor alaliya.
 2. Nutqning to'liq rivojlanmaganligi (1 daraja). Sensor alaliya.
 3. Nutqning to'liq rivojlanmaganligi (1 daraja). Aniq ifodalanmagan soxta bulbar dizartriya.
 4. Nutqning to'liq rivojlanmaganligi (I daraja). Motor alaliya, duduqlanish.
 5. Nutqning to'liq rivojlanmaganligi (I daraja). Sensomotor alaliya.
 6. Nutqning to'liq rivojlanmaganligi. Bolalar afaziyasi.
 7. Nutqning to'liq rivojlanmaganligi (II daraja). Aniq ifodalanmagan soxta bulbar dizartriya.
 8. Nutqning to'liq rivojlanmaganligi (II daraja). Motor alaliya.
 9. Nutqning to'liq rivojlanmaganligi (II daraja). Motor alaliya, duduqlanish.
 10. Nutqning leksik-grammatik rivojlanmaganligi. Motor alaliyadan chiqish.
 11. Nutqning fonetik-fonematik buzilishi. Aniq ifodalanmagan soxta bulbar dizartriya.
 12. Nutqning fonetik-fonematik buzilishi. Ochiq organik rinolaliya.
 13. Nutqning fonetik buzilishi. Funksional motor dislaliya.
 14. Nutqning fonetik buzilishi. Ochiq organik rinolaliya.
- Nutq kamchiligiga ega bo'lgan bolalar uchun diqqat-e'tiborning o'zgaruvchanligi, ixtiyoriy diqqatning pastligi, o'z harakatlarini rejalashtirishdagi qiyinchiliklar kabi bir qator xususiyatlar xosdir.

Motor alalik bolalar bilan o'tkazilgan eksperimental tadqiqotlar natijalari asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

— motor-alalik bolalarda ixtiyoriy diqqatning miqdor ko'rsatkichlari darajasi nutqi me'yorda rivojlangan bolalarga nisbatan ancha past;

— motor-alalik bolalarda ixtiyoriy diqqatning xarakteri ko'rish va eshitish qo'zg'atuvchilarining ta'siriga bog'liq bo'ladi: bunda nutq kamchiliklariga ega bo'lgan bolalar uchun berilgan vazifalarni bajarishda so'z bilan ifodalanmagan og'zaki ko'rsatmalardan ko'ra ko'rish orqali berilgan ko'rsatmalarga o'z diqqatini jamlash

osonroq kechadi;

— motor-alalik bolalar uchun faoliyatning reproduktiv turi (normada — produktiv) ko'proq xos bo'ladi, ularda biron vazifani bajarishda mustaqil izlanish, har xil variantlarni sinab ko'rish qobiliyati sust bo'ladi;

— o'yin faoliyatida esa motor alalik bolalar vazifani bajarishda normal bolalar bilan bir qatorda faoliyat ko'rsatishlari mumkin, bu ularning aynan o'yin sharoitida ko'nikmalarni yuqoriroq darajada qo'llay olishlaridan, ya'ni faolroq faoliyat ko'rsata olishlaridan darak beradi, demak alalik bolalar faoliyatining sifati logoped ularning diqqatini qay darajada jamlay olishiga bog'liq;

— motor-alalik bolalarda ixtiyoriy diqqat past darajada rivojlangan bo'ladi va bu ularda ruhiy jarayonlarning shakllanishiga to'sqinlik qiladi yoki faoliyat tuzilishining buzilishiga olib keladi.

Xulosa qilib aytganda, nutq muammolarini aniqlash va davolash, bolalarning psixologik va emotsional rivojlanishini qo'llab-quvvatlash muhim ahamiyatga ega. Psixologlar, logopedlar, o'qituvchilar va ota-onalar birgalikda ishlash orqali bolalarga kerakli yordamni taqdim etishi va ularning o'zini rivojlantirish imkoniyatlarini yaratish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. L.R.Mo'minova, D. Nazarova. Maxsus ta'lim atamalarining izohli lug'ati.- T.,2010.
2. L.R.Mo'minova. Nutqida kamchiligi bor bolalarning psixologik-pedagogik diagnostikasi. - T., 2012.
3. Z. Nishanova, G.Alimova, Bolalar psixologiyasi va uni o'qitish metodikasi, 2005.